

ЮЛІАН МОРДАЛЕВИЧ: ДОЛЯ ПЕТЛЮРІВСЬКОГО ОТАМАНА

Історія повстанського руху та його керівників залишається малодослідженою. З різних причин досліджено лише деякі аспекти цієї проблематики, в основному за браком документальної бази та незначної кількості спогадів учасників подій. Не є виключенням і постать одного з найуспішніших отаманів Київщини та України загалом Юліана Мордалевича.

Історіографічний доробок проблеми незначний. Радянська історична думка мала однозначне універсальне визначення для повстанців – бандити. Згадки про отамана поодинокі, у контексті всього повстанського руху з малою долею конкретики та достовірності¹. Історики радянської доби мали у своєму розпорядженні достовірний фактологічний матеріал, але ідеологічні штампи не дозволяли достовірно відобразити біографію Мордалевича та його діяльність у контексті українського повстанського руху. Знаходимо також окремі згадки у діаспорній мемуаристиці та пресі.

Сучасні українські історики, які займаються повстанським рухом часів Української революції, зробили вагомий внесок у розвиток цієї теми, зокрема і про основні персоналії періоду. Звернемо увагу на роботи Р. Подкура, Я. Файзуліна, В. Василенка та інших авторів². Праці істориків підготовлені на основі широкого спектру джерел та літератури та опосередковано торкаються проблеми діяльності отамана Мордалевича. Разом з тим, наразі немає комплексної та ґрунтовної біографії цього діяча. Відтак, дана робота покликана заповнити цей пробіл в історіографії. На основі такого масиву інформації маємо на меті максимально повно висвітлити військово-політичну діяльність отамана Ю. Мордалевича.

Щодо ранніх років життя маємо деяку інформацію. Юліан Мордалевич народився 1896 року у с. Забілоччя Радомишльського повіту Київської губернії в сім'ї селянина³. Майбутній отаман закінчив на відмінно місцеву школу, потім вступив до двокласної ОстAVEцької. Після закінчення цієї школи він склав екзамени на право стипендії на навчання у Коростишевській семінарії. У семінарії існував таємний український гурток, членом якого став Мордалевич. Це була скоріше просвітницька, ніж політична спільнота. Семінарію він успішно закінчив у 1916 році⁴. Тоді ж Мордалевич був направлений на курси у Київську військову школу та закінчив її прискорений курс того ж року у званні прапорщика. Спочатку був молодшим старшиною 223-го запасного піхотного полку у Катеринославі, а через півроку вже був на Румунському фронті у складі 272-го Ідовського полку.

Перед початком революції Мордалевич командував кавалерійською сотнею. У російській імператорській армії дослужився до звання поручика⁵. З початком активної українізації частин Румунського фронту з'явилась загальнофронтowa українська військова організація, яка обрала Юліана Мордалевича делегатом на I Всеукраїнський військовий з'їзд у Києві від 272-го полку.

На з'їзді, який працював 18 – 21 травня 1917 р., Мордалевич, за одними даними, вступає до партії соціалістів-революціонерів⁶, хоча пізніше він свідчитиме, що у партії

есерів був ще з початку Лютневої революції, тобто з березня 1917 року⁷. Дійсним членом цієї політичної сили він залишався до кінця року. Надалі він уважав себе “співчуваючим” цій політичній силі та вірив, за його ж словами, в ідеали та ідеї есерів, але ніяких вказівок від них не отримував і не був зв’язаний партійною дисципліною. Але контакти із цією політичною силою Юліан Арсентійович час від часу мав до 1920 р. включно.

Після завершення військового з’їзду продовжував службу в частинах колишньої армії, де дослужився до дивізійного коменданта 36-го українізованого корпусу⁸. Деякий час навчався у новоствореному Українському державному університеті на історико-філологічному факультеті. Щодо подальшої долі маємо певні неточності та суперечливі дані. У 1921 р. він повідомив журналісту, що був призначений Українською Центральною радою (далі – УЦР) на посаду коменданта Радомишльського повіту, як уродженець цієї місцевості⁹. Проте маємо свідчення місцевих краєзнавців про те, що при Центральній раді на чолі повіту стояв комісар Г. І. Карбовський та начальник повітової міліції Мізерницький. Вони обіймали свої посади включно до відступу військ Центральної ради та приходу більшовиків. Також вони стверджують, що Мордалевич був помічником Карбовського з початку 1918 р. З приходом на цю територію радянської влади, за даними радомишльських краєзнавців, у кінці січня тут обирається виконавчий комітет на чолі з В. Ядоловим. Начальником гарнізону став колишній анархіст С. Потажевич, а помічником повітового комісара Юліан Мордалевич¹⁰. Свідчення про роботу в органах радянської влади у цей період згадуються лише у цьому джерелі, і якщо ця інформація відповідає дійсності, він це старанно приховував, дивним чином не згадавши її після переходу на бік радянської влади у 1921 р. Роботу Мордалевича у радянських органах не підтверджується жодним документом.

За іншими даними, за місяць до гетьманського перевороту – у березні 1918 р. – Мордалевича призначають помічником Радомишльського повітового коменданта, тобто вже після повернення УЦР за підтримки німецько-австрійських військ у кінці лютого 1918 р. Таким чином, можна поставити під сумнів дані про роботу у Радомишлі на посаді помічника повітового комісара за короткий час радянського панування. Навряд-чи з таким “досвідом роботи” він залишився б на керівній посаді вже при УЦР.

З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського, німецька жандармерія заарештувала Мордалевича за роботу у виконавчій владі часів УЦР. У в’язниці він пробув півтора місяці і був етапований до Брест-Литовської в’язниці, де й просидів до початку німецької революції¹¹.

Після звільнення та з падінням Української Держави, Ю. Мордалевич повертається в Україну і Директорія Української народної республіки (далі – УНР) призначає його комендантом Чорнобильщини, а потім переводить на місце помічника повітового комісара до Радомишльського повіту¹². Повітовим комісаром був Г. Науменко. Цей тандем став достатньо ефективним у процесі становлення української влади. Мордалевич за короткий період перебування на цій посаді проявив себе досвідченим політичним організатором та політичним фахівцем. У цей період він приймав активну участь у створенні місцевих збройних формувань. У січні 1919 р. за підтримки повітових організацій “Просвіти” та “Спілки вчителів” у Радомишлі почала діяти українська школа, відновлюється культурне життя¹³. Недовгий (близько двох місяців), але успішний період роботи у Радомишлі надалі став основою популярності та підтримки Мордалевича з боку місцевого населення.

З повторним поверненням влади рад Мордалевич переходить на нелегальне становище. На початку весни 1919 р. він стає головою повстанського комітету при загоні отамана Дмитра Соколовського. Від кінця лютого цей загін був одним з найактивніших у Радомишльському повіті. Отаман Соколовський кілька разів відбивав Радомишль у більшовиків. Станом на 24 квітня, за більшовицькими розвіданими, це був найчисельніший загін в окрузі, який налічував 500 бійців, мав на озброєнні кулемети та постійно загрожував Радомишлю з трьох напрямів¹⁴.

В першій половині червня 1919 р. Мордалевич формує свій власний загін і переходить на правий берег р. Тетерів з метою організації спротиву у цьому районі¹⁵. Він залишається у тісному контакті із сусідніми загонами, координує роботу зі своїм колишнім командиром Дмитром Соколовським. Проте, вже 8 серпня на нараді отаманів, яка відбулася у с. Горбулів Радомишльського повіту, більшовики ліквідували Д. Соколовського, Палія та Винявського¹⁶. Загін Соколовського розпався, значна частина бійців приєдналась до Мордалевича.

Наступний виток активної діяльності отамана пов'язаний з наступом на Київ об'єднаних армій УНР та ЗУНР у серпні 1919 р. В інтерв'ю Мордалевич засвідчить, що пішов назустріч наступаючим силам 3 корпусу Української Галицької армії під командуванням генерала Кравса¹⁷. У кінці серпня цими силами було звільнено Радомишль. З відступом українських армій, починаючи з 17 вересня 1919 р., Мордалевич розпустив свій загін і відступав разом з регулярними силами. Штаб групи українських військ перебував у Кам'янці-Подільському. Отаман знаходився при ньому до кінця жовтня того ж року, поки не отримав мандат на створення у Радомишльському повіті повстанського комітету для боротьби у тилу більшовиків¹⁸. Сам же Радомишльський районний повстанський комітет було створено 1 листопада. Він зайнявся підготовкою повстання в районі між залізницями Київ – Попельня та Київ-Коростень¹⁹.

Впродовж зими 1919 – 1920 рр. комітет вів підготовчу роботу, яка була висвітлена у доповіді Мордалевича: 1) створено місцеві повстанські комітети (волосні); 2) збільшено запаси зброї; 3) створено агентурну сітку по селах; 4) підтримувався зв'язок з Київським губернським Повстанкомом та сусідніми організаціями. Протягом зими жодних активних дій не проводилося у зв'язку з наказом не заважати більшовикам боротися з Денікіним. Більша частина загону була розпущена по домівках. Також взимку, за власною ініціативою, отаман робить спробу об'єднатися зі Сквирським повстанським комітетом для створення єдиного командно-координаційного центру у північній Київщині. Це питання залишалося відкритим до рішення Центрального Українського повстанського комітету (далі – Цупком) чи Головного штабу (далі – ГШ)²⁰.

Тодішній начальник відділу боротьби з бандитизмом ВУЧК С. Дукельський²¹ писав, що український бандитизм можна розділити на дві основні групи: бандитизм петлюрівсько-самостійницький та махновсько-анархічний. Інша група, яка була фактично поза політикою – це група отаманів-розбійників²². Р. Подкур підкреслює, що органи ЧК чітко розмежовували “політичний бандитизм” та “кримінальний”, який не мав своєї організаційної структури, конкретних цілей, реальної підтримки серед населення²³. У свою чергу так званий “політичний бандитизм” схильний до створення підпільних осередків, які поступово переростають у повстанські координуючі центри. “Петлюрівські банди”, за словами Дукельського, були визначені ідеєю та очолені “патентованими” бандитами, як Юрко Тютюнник, Мордалевич, Струк, Ангел та інші²⁴. Головним їхнім завданням він визначив “знищення органів Радянської влади, вигнання

кацапів з України та відновлення на Україні влади та господарювання кулака та поміщика”²⁵.

На початку весни 1920 р. повстанський рух значно поживляється. 10 березня 1920 р. Косіор доповідав у ЦК КП(б)У про ситуацію на Правобережжі: “Наша партія ніде не встигла розвернутися і майже ніякої роботи не проводила. Політичного керівництва немає ніякого. Кожний повіт веде власну політику, живе своїм місцевим життям. Майже всі без винятку українці в опозиції, і до них зрозуміле недовір’я. В губернії (Київській – В. Ш.) починає розвиватися бандитизм. Тільки що ліквідували Туза, але неможливо нічого зробити з Тютюнником. Діють, як і раніше, банди Соколовського і Струка”²⁶.

На хвилі масових виступів проти більшовицької влади, загін Мордалевича залишається бездіяльним. Отаман чекав директив від керівництва для початку виступу. У доповіді ГШ від 9 квітня 1920 р. він просить дати йому відповідні директиви та виділити кошти, оскільки “зараз справа вимагає активного виступу повстанців”. Також в цей час Мордалевич проектує створення на базі власного загону повстанської дивізії у складі 3–4 груп²⁷. Маємо свідчення про те, що в цей час Мордалевич знаходився в Кам’янці-Подільському, цим і пояснюється пасивність його загону. У 1921 році на судовому процесі партії українських соціалістів-революціонерів, Голубович заявляв, що 7 квітня 1920 р. Ю. Мордалевич читав, очевидно вищевказану, доповідь про хід повстання²⁸. В такому випадку залишається неясним датування доповіді дев’ятим квітня.

Але отаман не отримав жодного наказу і залишався в режимі очікування. В цей час він продовжує займатися підготовчою та агітаційною роботою. За кілька днів до початку війни, 21 квітня, Мордалевич видає наказ по всім повстанським групам Радомишльського повіту щодо відносин з місцевим населенням та ідеологічної роботи, яка покладається на бійців, з метою роз’яснення селянам цілей боротьби. Окремо йдеться про надання повстанню ідейної та організаційної форми як соціально-економічної боротьби українців з окупантами-насильниками²⁹.

Двадцять п’ятого квітня почалася війна, польсько-українські з’єднання активно наступали у Правобережній Україні. Органи радянської влади спішно покинули територію Радомишльського повіту ще до підходу об’єднаних сил. Не дочекавшись наказів від керівництва, Мордалевич почав активно зачищати ввірену йому територію від залишків окупаційних військ. 1 травня він видає наказ, у якому ще раз відзначено про боротьбу за “добробут Українського Народу”. Він залишає у попередньому складі створені більшовиками комітети бідноти, якщо вони у свій час були обрані всією громадою. Також до їх складу дозволялося залучати селян, які мали більше 5 десятин землі, тобто вже “середняків” та “куркулів” за радянською класифікацією. Як орган влади та місцевого самоуправління створюється адміністративно-політична філія комітету, котра тимчасово увібрала в себе функції всіх гілок влади. Селян закликали контролювати поведінку повстанських бійців, аж до перевірки в них документів. Вони також мали право здавати порушників порядку та дебоширів у повстанські штаби. З іншого боку, насильство над повстанцями з боку селян каралося повстанськими загонами. Охорону порядку брала на себе вибрана із місцевого населення сільська міліція з 3 – 5 чоловік³⁰. Ю. Мордалевич показав себе як талановитий адміністратор та ідейний натхненник. В цей час Радомишльський повстанський комітет проводив роботу на території 4 повітів. Комітет мав свої органи більше ніж у 100 пунктах. Загалом під керівництвом Мордалевича було об’єднано всі повстанські групи та організації по лінії залізниці між станціями Київ – Коростень та Київ – Козятин³¹.

На відміну від інших повстанських командирів, Мордалевич розумів значення підтримки місцевого населення, проведенню у цьому середовищі агітаційної роботи. Він отримував стабільну підтримку населення у вигляді бійців, продовольства та надійної конспіративної бази. У другій половині 1920 р. було знешкоджено велику кількість повстанських загонів в інших районах, отаман залишався у північній Київщині безумовним авторитетом та місцевою легендою. З 1920 і до червня 1921 р. він був ворогом номер один для більшовиків серед повстанських отаманів на цих територіях.

Шостого травня польські війська вступили до Києва. У Радомишльському повіті тимчасово розташувалась 3-я польська армія. З представників місцевої інтелігенції створили повітовий комісаріат, який очолив Ю. Мордалевич³². На цій посаді йому довелося вирішувати складні проблеми відносин місцевого населення з польськими військовими. Місцева влада в обличчі Мордалевича та сил, які йому підкорялися, не мала права та й не могла конфліктувати з поляками, які займалися грабунком та насильними реквізиціями продовольства і тяглової сили. Природно, що місцеве населення було обурене таким ставленням нових окупантів, яке автоматично віддзеркалювалося на Петлюру, котрий їх власне і привів. У відозві від 15 травня³³ Мордалевич закликає селян терпеливо переносити весь тягар війни та не противитись владі.

Успіх польсько-українських регулярних сил у наступальних діях був короткотривалим. Вже у середині червня вони покидають терени Київщини під ударами радянського контрнаступу. Повітовий комісар залишився за лінією фронту, яка стрімко відкотилася на захід, і відновлює діяльність Повстанського комітету. Він декларує, що повстанська боротьба з відходом сил УНР не завершилась, а буде тривати до повного звільнення від окупанта. Вже 1 липня з'являється три відозви: до українських селян та робітників, "страждаючого народу"³⁴ та до жидівського населення. Перш та друга були закликами до свідомого українства вступати до лав повстанців або намагатися "при кожній нагоді нашкодити ворогу", підтримати демократичний український уряд³⁵. Відозва до жидівського населення викриває давню неприязнь селянського середовища до євреїв вже на підсвідомому рівні, яка була значно підігріта їхньою активною співпрацею з радянською владою. Отаман у цьому випадку знов виступає посередником – він стверджує, що євреї, як нація, не ворог українцям, закликає їх не давати приводу до небажаної розправи³⁶. У цій відозві вперше згадуються члени Повстанського комітету: В. Павловський – помічник отамана в адміністративних справах, А. Зелений – скарбник, І. Глущенко – сотник, О. Даниленко – голова карнорозшукового відділу, П. Омельчук – секретар³⁷. Очевидно, що це був склад повітового комісаріату за польської присутності, який потім автоматично трансформувався у Повстанський комітет. Наступного дня публікується наказ № 8, у якому вже вимагається від місцевого населення не співпрацювати з більшовиками, а всіляко підтримувати повстанців, як матеріально, так і інформацією з місць³⁸. Певно, що видання наказу наступного дня після відозв з ідентичним перефразованим змістом свідчить про впевненість у підтримці з боку населення.

В цей час більшовики як внутрішні війська застосовували стройові частини РСЧА виділені у розпорядження Управління тилами Південно-Західного фронту. Вказана структура була створена 23 квітня 1920 р. саме для "боротьби з бандитизмом в тилу"³⁹. У червні 1920 р. на Київщині було зафіксовано 11 виступів, у липні – 51, а у серпні вже 106. У кінці серпня губернія стала центром "бандитизму". А "банди" Мордалевича діяли тут з особливою жорстокістю⁴⁰. У зв'язку з високою активністю повстанців у цьому регіоні, саме на Київщину була направлена основна сила удару. На 21 серпня

1920 р. в губернії були ліквідовані такі партизанські загони: “Уляна”, Алашко, Верещака, Руденка, Петренка-Коцура, Калаберди, Святенка та інших⁴¹.

До початку зими 1920 р. загони Мордалевича продовжують боротьбу проти окупантів. Проте у зведеннях більшовиків із фронту внутрішньої боротьби, про його дії згадується мало. В цей період основну проблему для окупантів становила загони Холодного Яру та Чорного Лісу, Повстанська армія Н. Махна.

Щодо подальшої долі Мордалевича серед відомих нам матеріалів виникають деякі розбіжності. За одними даними, восени-взимку отаман, будучи в оперативному оточенні, пробився на Захід і пробув там до весни 1921 року. Очевидно, там він отримав інструкції щодо продовження боротьби⁴². Інша версія, на нашу думку, є більш реалістичною. Всю зиму Мордалевич пролежав хворий на тиф у псаломщика Козловського в с. Андріївка Макарівської волості Бородянського району⁴³. Козловський безперечно був довіреною особою та агентом повстанців. Довіра до нього була дуже високою – він був особистим таємним кур’єром кореспонденції Мордалевича⁴⁴. Також у його будинку, до викриття цієї таємниці, знаходився штаб Повстанського комітету. У чекістських донесеннях Козловський фігурує як ад’ютант отамана⁴⁵.

У 1920 р. Ю. Мордалевич, окрім справ суто військових, встиг приділити час власним ідеологічним уподобанням. Результатом його роздумів стала невелика брошура під назвою “Наші змагання” з підзаголовком “більшовики й повстанці”⁴⁶. Не будемо вдаватися до літературної критики твору, а лише скажемо, що у переконаннях отамана відбулися деякі зрушення, хоча й не радикальні. Відтепер отаман записує себе до табору соціалістів та жорстко критикує більшовиків за їхні злочини. У сучасній варіації думки, висловлені у брошурі, назвали би соціал-демократичними. Щодо України позиція Мордалевича однозначна – “природна окремішність України спричиняється єдністю економічних інтересів її населення і національних, які означають єдність її духовних інтересів”⁴⁷. Боротьба за незалежність постає у Мордалевича одним з перших завдань українського громадянства.

З передмови до основного тексту бачимо, що в цей період батько отамана знаходився в заручниках у більшовиків, як гарантія того, що Мордалевич не буде нападати на Радомишль. Лист з відповідними пересторогами він отримав від комісара Громова, який також запропонував йому здатися добровільно⁴⁸. Заручники стримували загони повстанців від активних дій восени 1920 р.

Уже наприкінці зими повстанські загони почали готуватися до активних дій з потеплінням. За статистичними даними Київської окружної наради по боротьбі з бандитизмом загін Мордалевича на 15 лютого 1921 року нараховував 300 бійців. У загоні на озброєнні було 30 кулеметів⁴⁹.

У кінці лютого відбулося знайомство отамана (яке пізніше ледь не стало для нього фатальним), із Олександром Грудницьким, який працював учителем у “Просвіті” с. Голе з січня 1921 року⁵⁰. Родом з Полтавської губернії, він був комуністом і мав створити партійну організацію з працівників “Просвіти”. Але на базі цієї ж місцевості “Просвіти” Грудницький на початку жовтня створив Повстанський Комітет⁵¹ і намагався зв’язатися з навколишніми отаманами для координації дій. Перш за все, його цікавили Мордалевич, Орлик та Струк, як керівники найбільших формувань⁵². Один із членів цього комітету А. Омельчук стверджував, що на засіданні організації на початку березня Грудницький повідомив, що контакт з отаманами налагодив. Керівник комітету відкрив їм локацію штабу Мордалевича і сказав, що отаман є членом партії українських есерів та завжди має біля себе 25 охоронців. На кілька годин приїздив до

Грудницького отаман Струк на початку березня з 15 бійцями⁵³. Про домовленості достеменно нічого не відомо.

У другій половині березня у Києві було створено Всеукраїнський центральний повстанський комітет (далі – ВУЦПК), який підпорядковувався Повстансько-партизанському штабу (далі – ППШ) армії УНР у Польщі. Уповноваженим по військовим справам організації став Грудницький, який в цей час стає студентом юридичного факультету Інституту народної освіти⁵⁴. До організації його взяли лише завдяки його зв'язкам з отаманами. Грудницький рекомендував керівництву організації Мордалевича, як “саму інтелігентну, з організаторським хистом людину”. І. Чепілко, як керівник, підписав уповноваження на ім'я Ю. Мордалевича та передав його через Грудницького отаманові⁵⁵. Це був мандат на командування всіма повстанськими силами Північного фронту⁵⁶. Ще до переговорів із ВУЦПК, 16 березня Мордалевич та Струк об'єднали свої загони (загалом 500 бійців) і передислокувалися у північну Чорнобильщину⁵⁷, на “територію Струка”.

На пропозицію щодо керівництва Північною групою повстанських військ Мордалевич заочно погодився⁵⁸, але вислав до Києва свого зв'язкового дяка Козловського із проханням до організації про виділення йому коштів та людей, “особливо інтелігентної сили”, тобто агітаторів та агентів на місця. Козловський заявив, що активно триває робота по створенню у селах повстанських комітетів⁵⁹, але члени ВУЦПК самі не мали коштів. З цього часу почалася активна переписка між керівництвом організації та отаманом. Зазвичай Мордалевич інформував Чепілка про настрої селянства, роботу повстанських комітетів. Зазначав, що буде співпрацювати лише на соціалістичному ґрунті⁶⁰. Отаман вимагав надати йому статут організації, агітаційний матеріал, декларації та відозви. Він нічого не отримав, а статут ВУЦПК не був написаний взагалі аж до викриття організації⁶¹.

На початку квітня Мордалевич залишає об'єднаний загін і повертається на територію Радомишльського повіту. Приблизно у цей час, 2 квітня 1921 р., більшовики оцінювали його загін у 400 багнетів при 30 кулеметах⁶². Певно, що це було зроблено з метою координації дій із ВУЦПК та сусідніми отаманами безпосередньо на своїй території. Військові з'єднання РСЧА зафіксували появу частини загону Мордалевича чисельністю у 20 багнетів та 10 шабель західніше Коростишева. Радянська агентура на місцях доповідала, що Мордалевич повернувся з метою поповнення загону та об'єднання дрібніших під своєю командою. У лісі між с. Велика Грабівка та містечком Іванків 9 квітня військові виявили залишений штаб Мордалевича. В той же час, отаман завчасно поділив уже наявні у нього сили на кілька груп. Однією командував отаман Верхоповський, діяв на південному сході від Житомира в районі с. Івниця. Другий загін очолював Ярошенко (Ярошевич) – він нараховував 25 багнетів, 15 шабель та 2 кулемети. Діяв у районі с. Струцевка на південний захід від містечка Брусилів⁶³. Сам Мордалевич, залишався лише зі своєю охороною у 25 – 40 чоловік. Очевидно, що так було зручніше переміщуватись, він був більш мобільним – це дозволяло йому постійно бути в курсі оперативної ситуації, координувати дії різних загонів та груп.

Ю. Мордалевич знов з'являється у своєму постійному штабі, в будинку Козловського після 10 квітня. Тут його застає посвідчення від ВУЦПК про те, що йому довіряється командування всіма повстанськими силами у районі Київ – Коростень – Новоград – Волинський – Ізяслав – Острог – Козятин – Фастів – Київ. Всім отаманам окремих загонів цього району наказано беззастережно підкорятися Мордалевичу та діяти лише за його вказівкою⁶⁴. В той же час отаман отримує необхідний агітацій-

ний матеріал і розпоряджається розіслати його по селах, передати частину отаману Струку, будучи переконаним, що з часом агітаційно-інформаційна лінія передасть нові відозви та накази⁶⁵.

14 квітня один із загонів Мордалевича у 70 багнетів, 40 шабель при 6 кулеметах здійснив напад Іванківський цукровий завод. Голова Губревкому Ян Гамарник зреагував на активізацію повстанців так: “Знову з’явилися старі убивці – петлюрівські отамани Струк, Мордалевич, Орлик та інше товариство”⁶⁶. Вже до середини квітня Київська ГубЧК завдяки своїм агентам та обережним діям мала повну картину повстанського руху на Київщині.

За їхніми даними він мав при собі лише особисту охорону та агентуру і до квітня (із листопада 1920 р.) особисто не брав участі у жодній антибільшовицькій акції. Станом на 15 квітня власне загін Мордалевича – фактично його охорона – нараховував всього 20 піхотинців, 10 кіннотників та 10 кулеметів⁶⁷. Частіше за все, він не був у складі загонів, а лише віддавав їм накази через своїх агентів, яких мав у кожному селі. На 19 квітня лише біля с. Івниця діяло 400 бійців при 4 кулеметах та 1 трьохдюймовій гарматі⁶⁸.

Ю. Мордалевич залишався у своєму штабі в с. Андріївка та підтримував тісний зв’язок із Грудницьким, який представляв ВУЦПК. 19 квітня ввечері Грудницький запросив отамана до себе додому у с. Голе, куди той і з’явився зі своїм ад’ютантом “Яблучко”. Наступного дня Мордалевич мав зустрітися у своєму штабі з отаманом Орликом⁶⁹. Грудницький на допиті засвідчив, що він відправився в район Бородянки та вирішив видати радянській владі діючих там повстанців. Це було вже 20 квітня. Він сповістив про місцезнаходження штабу Мордалевича 224-у батальйону, який стояв у Бородянці⁷⁰. Грудницький також сказав, що при отаманові було 25 бійців та повідомив пароль – “Шабля”⁷¹. На операцію виділили 50 бійців та 4 кулемети⁷². Вказані будівлі були оточені. Мордалевич подумав, що наближається Орлик і вислав Козловського назустріч. Останнього одразу арештували, а Мордалевичу з охороною вдалося вдарити противника у фланг і відступити⁷³. У штабі отамана було виявлено 2 ящика набоїв, телефонний апарат та папери. По документації чекісти виявили, що на території Київщини та Волині у Мордалевича існує “чудово поставлена агентура”⁷⁴.

Отже, Грудницький виявився зрадником. З відомих нам даних, він був завербований орієнтовно на початку квітня 1921 року працівниками Київської ГубЧК. Губернський інспектор Єременко у свої доповіді свідчив, що Грудницький працює в ГубЧК, а це не припустимо, бо він мав тісні зв’язки з Мордалевичем, Орликом та Струком, коли вчителював у с. Голе. У 1917 р. він працював начальником міліції у м. Ржищеві при УЦР, був членом УПСР та незалежників. Єременко вимагав, щоб про це повідомили в ЧК⁷⁵. Проте, інспектор не знав, що Грудницький вже працював на ЧК, як інформатор. Ревком 15 квітня видав йому мандат на боротьбу з бандитизмом та зобов’язав усі партійні органи та військові частини допомагати йому⁷⁶. Чим була зумовлена його зрада достовірних відомостей немає. Вже 22 квітня Грудницький, він же “Вернигора”, пише доповідь у ГубЧК із завіренням того, що він все знає про Мордалевича та сприятиме його арешту. Він вказав адреси явок отамана у Києві, що в якійсь семінарії у Мордалевича є “свої хлопці” та назвав декількох інформаторів у селах⁷⁷.

Крім Грудницького, більшовики мали ще кількох таємних агентів, які намагалися розпутати клубок загадок, пов’язаних із ВУЦПК – її зв’язок із ППШ та регіональною мережею. Нам відомі донесення агента з позивним “Петро”, який здійснював зовнішнє спостереження за підозрюваними. За його даними, Мордалевич тримав зв’язок з

Києвом не лише через Грудницького та Козловського. У цьому ланцюгу фігурують також прізвища Лимаренка та Даниленка. Перший з них працював на київському телеграфі та передавав повідомлення ВУЦПК, – його називають основним зв'язковим із загонами Мордалевича, Струка та Орлика⁷⁸. Також у його квартирі на Подолі завжди зупинялися посланці від отаманів. До того ж він прослуховував секретні розмови більшовицького керівництва та передавав все це Повстанському комітету⁷⁹. За свідченнями агента “Петра”, після арешту Козловського та за даними Грудницького було арештовано кількох членів комітету, від переслідування ледь втекла дружина отамана⁸⁰.

У Польщі Ю. Тютюнник продовжував планувати та організовувати сили для повстання в Україні. У зв'язку з цим було прийнято рішення про передачу командування над новоствореною II Повстанською групою саме Мордалевичу. Тепер йому мали підкорятися усі без виключення сили на території, яка обмежувалася лініями річок Дніпра та Прип'яті, залізницями Черкаси-Вапнярка і далі до міста Ямполь, по лінії Дністра та польського кордону – тобто вся велика частина Центральної Наддніпрянщини, Поділля та частина Волині⁸¹. Цей наказ датований 24 травня 1921 р., але він уже не зіграв жодної ролі.

Особливий відділ КВО у телеграмі до ОО ХВО та всіх губернських ЧК від 5 червня відзначав поживавлення загонів Мордалевича у Радомишльсько-Житомирському районі. За їхніми даними це були загони отаманів Лисиці, Орлика, Кречета, Ярошевича, Верхоповського, Сосновського та Хвостенка-Гаєвого⁸². Сам же Мордалевич на початку червня надсилає листа до Радомишльського повітового партійного комітету, де вказує, що після довгих міркувань він “погодився з основними положеннями, принципами та тактикою комуністичної партії”, шукає шляхів примиритися з нею, розраховує на амністію та легалізацію⁸³. Очевидно, що про свій вчинок він не повідомляв інших повстанців, вони продовжували воювати. Про це також свідчить риторика Мордалевича у кабінетах органів радянської влади. Член партійного комітету Березняк був відраджений для ведення переговорів 5 червня. Мордалевич прохав надати йому документи від голови Раднаркому, після чого він зобов'язувався особисто з'явитися у відповідні органи. У переданому листі він висловлювався за шкідливість боротьби проти радянської влади, каявся у своїх антибільшовицьких діяннях, розраховував на амністію. Також там було висвітлено чотири умови здачі: перехід не повинен бути таємним; отаман не буде брати на себе зобов'язань з видачі своїх колишніх товаришів та знайомих (погоджувався на ідеологічну боротьбу); дати йому можливість працювати за його власним вибором; надати йому від Реввійськради повну амністію⁸⁴. Товариш Березняк не взяв на себе прийняття відповідального рішення і доповів про це командир 132 бригади Зомбергу (яка квартирувалась поряд), той у свою чергу зв'язався з командуючим КВО Петіним. В результаті, Реввійськрада, ОО КВО та Окружна рада вирішили погодитись на ці умови та гарантувати Мордалевичу повну особисту недоторканість. Отаман з'явився до штабу Зомберга 14 червня. За невідомих причин 15 червня зранку на прохання отамана до нього прийшли два ватажки його з'єднань – Гурман та Верпаховський, які також здалися з усіма бійцями та озброєнням. Того ж дня Мордалевич із Зомбергом прибули до Києва⁸⁵.

Вже 17 червня на шпальтах київських газет друкують наповнений слізної про-більшовицької риторики відкритий лист отамана Мордалевича, датований 10 червня⁸⁶. Зобов'язання, які взяла на себе радянська влада щодо недопустимості тиску на отамана з метою видачі інших повстанців були виконані. Перехід Мордалевича, за

розрахунками більшовиків, мав деморалізувати повстанський рух на Київщині. Для прискорення цього процесу 16 червня київська губернська нарада прийняла рішення, враховуючи перехід Богатиренка та Мордалевича, почати активні переговори зі Струком та Орликом, оголосити 10-денну амністію для повстанців групи Мордалевича, ватажків використати з метою агітації та остаточно виявити всіх підпільників⁸⁷. Сам же отаман, очевидно з допомогою відповідних служб, пише листи та відозви до всіх повстанців і окремо до отаманів Орлика та Струка із закликом здаватися⁸⁸. 19 червня Мордалевич повернувся до Радомишльського повіту на зустріч із представником Петлюри, який і сповістив його про призначення командуючим II Повстанською групою. У відповідь отаман віддав йому листи до Тютюнника, які свідчили про його перехід, і агент повернувся у Польщу⁸⁹. Література, передана за кордон мала, за задумом чекістів, деморалізувати петлюрівців⁹⁰. Звістка про перехід авторитетного отамана на бік радянської влади безумовно сильно вплинула на повстанців. Відгомін цієї новини дійшов аж до подільських повстанців⁹¹.

Мотивом, який штовхнув Мордалевича до переходу, він назвав процес проти свого колишнього однопартійця Голубовича, який проходив у травні 1921 року⁹². Таку версію не можна відкидати, але вона є непереконаливою. Навряд-чи причиною переходу було зневірення у можливості продовження подальшої боротьби, адже в цей час сили отамана були досить значними, він мав підтримку населення, очікували наступу головних сил армії УНР з-за кордону. Сумнівною видається також версія про зміну політичних вподобань. І менш ніж через рік відвертий поворот на сто вісімдесят градусів видається малоймовірним. Найбільш реалістичним поясненням видається втома від війни. Адже протягом п'яти років (з 1916 року), він постійно воював, а йому у 1921 році було лише 25 років. Очевидно, що Мордалевич мав надію вжитися з ворожим йому режимом, підлаштуватися під його правила, але жити спокійно. Реальні ж причини цього кардинального кроку залишаються загадкою до цього часу.

Завдяки Мордалевичу більшовики відпустили на волю Козловського, прийняли рішення щодо його соратників, які добровільно здалися, не застосовувати каральних заходів⁹³. Сам же отаман залишався під постійним наглядом органів. 14 серпня 1921 р. він подав заяву педагогічній раді Коростишівської педагогічної школи для працевлаштування, але йому відмовили. Мордалевич залишався в Україні до листопада 1921 р., коли він нелегально перетнув українсько-польський кордон. Після переїзду до Праги він змінює прізвище на Головацький. Вступає на філологічний факультет Карлового університету та на той же факультет Українського університету⁹⁴. У 1927 р. Мордалевичу відмовили у видачі візи для візиту до Радянського Союзу. Маємо свідчення, що пізніше Ю. Мордалевич одружився на чешці⁹⁵. Певно, шлюб дав йому змогу отримати чехословацьке громадянство. Подальша доля цієї загадкової і в той же час видатної постаті залишається невідомою.

¹ Кучер О. О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921 – 1923 рр. / О. О. Кучер. – Х., 1971. – 172 с.; Дукельский С. ЧК на Украине / С. Дукельский. – Вермонт: Chalidze publication, Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1989. – 151 с.

² Подкур Р. Повстанський рух та опозиційні політичні угруповання в інформаційних документах органів ЧК-ГПУ (початок 20-х рр.) / Роман Подкур // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науково-документальний журнал. – 2000. – № 2/4 (13/15). – С. 390–397; Файзулін Я. Організація підпільної повстанської мережі в Україні в 1921 році та Всеукраїнський Централь-

ний Повстанський Комітет / Ярослав Файзулін // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / [головний редактор В. Ф. Верстюк]. – Вип. 7. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 293–315; Василенко В. Південна група військ УНР у підготовці антибільшовицького повстання в Україні (1921 р.) / В. Василенко // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. Науково-документальний журнал. – 2011. – № 2 (37). – С. 94–125.

³ Більшовик. – 1921. – 2 липня. – С. 2.

⁴ Попик В. Бунт й смирення атамана Мордалевича / В. Попик, Г. Крымчук. – К., 1991. – С. 23.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДА-ВО України). – Ф. 3204. – Оп. 2. – Спр. 4-Б. – Арк. 11.

⁶ Попик В. Бунт й смирення атамана Мордалевича... – С. 24.

⁷ Більшовик. – 1921. – 2 липня. – С. 2.

⁸ Попик В. Бунт й смирення атамана Мордалевича... – С. 24.

⁹ Коммунист. – 1921. – 2 юлія. – С. 2.

¹⁰ Кордон М. Боротьба за українську владу на Радомисльщині в 1917 – 1921 рр. / М. Кордон, Г. Цвік // Шляхами творення української державності: за матеріалами регіональної науково-практичної конференції “Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917 – 1921 роках” (до 85-річчя Другого Зимового походу). – Житомир, 2006. – С. 77.

¹¹ Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. Р-3050. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 93.

¹² Попик В. Бунт й смирення атамана Мордалевича... – С. 24.

¹³ Кордон М. Боротьба за українську владу на Радомисльщині в 1917 – 1921 рр... – С. 78.

¹⁴ Антонов-Овсенко В. А. Записки о гражданской войне: в 4 т. / В. А. Антонов-Овсенко. – М.-Л.: Госвоениздат, 1933. – Т. 4. – С. 170.

¹⁵ Більшовик. – 1921. – 2 липня. – С. 2.

¹⁶ Кордон М. Боротьба за українську владу на Радомисльщині в 1917 – 1921 рр... – С. 79.

¹⁷ Більшовик. – 1921. – 2 липня. – С. 2.

¹⁸ Попик В. Бунт й смирення атамана Мордалевича... – С. 24.

¹⁹ ДАКО. – Ф. Р-4800. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

²⁰ ДАКО. – Ф. Р-4800. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1–13в.

²¹ Шаповал Ю. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. – К.: Абрис, 1997. – С. 88.

²² Дукельский С. ЧК на Украине. – С. 65.

²³ Подкур Р. Повстанський рух та опозиційні політичні угруповання в інформаційних документах органів ЧК-ГПУ (початок 20-х рр.)... – С. 390.

²⁴ Дукельский С. ЧК на Украине. – С. 65.

²⁵ Дукельский С. ЧК на Украине. – С. 66.

²⁶ Цит. по: Реабілітовані історією. Київська область. Книга третя / П. П. Бачинський, Т. Ф. Григор'єва, Л. М. Остроушко [та ін.]. – К.: Основа, 2011. – С. 13–14.

²⁷ ДАКО. – Ф. Р-4800. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 13в.

²⁸ Більшовик. – 1921. – 24 травня. – С. 2.

²⁹ ДАКО. – Ф. Р-4800. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.

³⁰ ДАКО. – Ф. Р-4800. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 3.

³¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 451. – Арк. 22.

³² Кордон М. Боротьба за українську владу на Радомисльщині в 1917 – 1921 рр... – С. 80.

³³ Дукельский С. ЧК на Украине... – С. 84–85.

³⁴ Юліан Мордалевич. Наші змагання. 1917 – 1921. (Збірник документів) / [упор. С. Жовтий]. – К., 2013. – С. 45.

³⁵ Дукельский С. ЧК на Украине... – С. 44.

³⁶ Дукельский С. ЧК на Украине... – С. 83.

- ³⁷ Кордон М. Боротьба за українську владу на Радомисльщині в 1917 – 1921 рр... – С. 80.
- ³⁸ Див.: Дукельский С. ЧК на Украине... – С. 84; Юліан Мордалевич. Наші змагання. 1917 – 1921... – С. 44.
- ³⁹ Кучер О. О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921 – 1923 рр... – С. 35.
- ⁴⁰ Дукельский С. ЧК на Украине... – С. 83.
- ⁴¹ Реабілітовані історією. Київська область. Книга третя... – С. 16.
- ⁴² Кордон М. Боротьба за українську владу на Радомисльщині в 1917 – 1921 рр... – С. 80.
- ⁴³ Більшовик. – 1921. – 24 травня. – С. 2.
- ⁴⁴ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 16. – Арк. 24.
- ⁴⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 12. – Арк. 7.
- ⁴⁶ Юліан Мордалевич. Наші змагання. 1917 – 1921. (Збірник документів)... – С. 11–33.
- ⁴⁷ Юліан Мордалевич. Наші змагання. 1917 – 1921. (Збірник документів)... – С. 24.
- ⁴⁸ Юліан Мордалевич. Наші змагання. 1917 – 1921. (Збірник документів)... – С. 13.
- ⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 25.
- ⁵⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 16. – Арк. 66.
- ⁵¹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 16. – Арк. 67 зв.
- ⁵² ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 16. – Арк. 66 зв.
- ⁵³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 16. – Арк. 68 зв.
- ⁵⁴ Файзулін Я. Організація підпільної повстанської мережі в Україні в 1921 році та Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет... – С. 297.
- ⁵⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 3. – Арк. 4 зв.
- ⁵⁶ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 3. – Арк. 58 зв.
- ⁵⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 2. – Спр. 4-Б. – Арк. 11.
- ⁵⁸ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 3. – Арк. 72 зв.
- ⁵⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 3. – Арк. 4 зв.
- ⁶⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 3. – Арк. 5.
- ⁶¹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 3. – Арк. 5 зв.
- ⁶² ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 2. – Спр. 4-Б. – Арк. 1.
- ⁶³ ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 2. – Спр. 4-Б. – Арк. 11.
- ⁶⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 2.
- ⁶⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 16. – Арк. 58.
- ⁶⁶ Більшовик. – 1921. – 16 квітня. – С. 2.
- ⁶⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 26.
- ⁶⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 5.
- ⁶⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 16. – Арк. 69 зв.
- ⁷⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 3. – Арк. 72 зв.
- ⁷¹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 12. – Арк. 7.
- ⁷² ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 5.
- ⁷³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 12. – Арк. 7.
- ⁷⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 5.
- ⁷⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 16. – Арк. 16.
- ⁷⁶ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 16. – Арк. 26.
- ⁷⁷ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 16. – Арк. 19–19 зв.
- ⁷⁸ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 15. – Арк. 13.
- ⁷⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 15. – Арк. 1 зв.
- ⁸⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 15. – Арк. 110.
- ⁸¹ ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 2.
- ⁸² ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 37.
- ⁸³ ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 3.
- ⁸⁴ Більшовик. – 1921. – 2 липня. – С. 2.
- ⁸⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 3.

⁸⁶ Коммунист. – 1921. – 17 июня. – С. 1.

⁸⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 5.

⁸⁸ ЦДАВО. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 12–14 зв; ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74760-ФП. – Т. 15. – Арк. 181–182.

⁸⁹ ЦДАВО. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 4.

⁹⁰ Попик В. Бунт й смирение атамана Мордалевича... – С. 96.

⁹¹ Гальчевський Я. Проти червоних окупантів / Я. Гальчевський. – Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2011. – С. 84.

⁹² ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 7.

⁹³ ЦДАВО України. – Ф. 3204. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 10.

⁹⁴ Попик В. Бунт й смирение атамана Мордалевича... – С. 112.

⁹⁵ Попик В. Бунт й смирение атамана Мордалевича... – С. 115.

Володимир Шевченко.

Юліан Мордалевич: доля петлюрівського отамана.

У статті на основі архівних матеріалів висвітлюються основні віхи життя та військово-політична діяльність командуючого Північною групою повстанських військ у 1921 р. Юліана Мордалевича.

Volodymyr Shevchenko.

Yulian Mordalevych: petliurian chieftain fate.

The article is based on archival materials and shows the main stages of the life of Yulian Mordalevych, the commander of North group of rebel troops in 1921.